

Grondleggende argitekte van die Departement Openbare Werke in Transvaal tot 1910, hul werk en invloed.

deur
Enla Marié Minnaar

Voorgelê ter vervulling van 'n deel van
die vereistes vir die graad PhD (Argitektuur)
in die Fakulteit van Ingenieurswese, die Bou-omgewing en Inligtingtegnologie
Universiteit van Pretoria
Pretoria.
April 2000.

VOORWOORD.

Sedert my studentedae (1972-1976) het 'n diepgesetelde belangstelling in die vormende geskiedenis van Argitektuur my genoop om meer indringend te kyk as net na die geboue alleen. My mentor in daardie dae, mnr F. Klokke, het my aangemoedig om wyer te kyk, en deur naslaanwerk elke styltendens en argitektuur-beweging in die groter konteks van die politieke-, maatskaplike-, musiek- en kunststrominge van die tyd te probeer plaas. Hierdeur is 'n lewenslange passie vir die navorsing ontwikkel.

Met die navorsing oor 'Die invloed van die Arts & Crafts-beweging op die huishoudelike argitektuur in en om Pretoria' vir my meestersverhandeling, was dit opvallend hoe min navorsing gedoen is oor die vroeë argitekte in Transvaal. My belangstelling was geprikkel, en met my studieleier se hulp is 'n studiegebied afgebaken.

Hoewel 'n skamele honderd jaar gelede, is dit belangrik om in ag te neem dat gebruike juis in die afgelope eeu drasties verander het. In die tyd wat hierdie geskiedenis hom afspeel, is alle poste, selfs die sekretariële en boekhouposte deur mans gevul en het vrouens nog geensins 'n 'n rol te speel gehad in die arbeidsmark nie.

Hierdie, tot nog toe onopgetekende geskiedenis van die vroeë boumeesters van die Transvaal, kan ook nie losgemaak word van die politiese- en maatskaplike verwickelinge wat in daardie tyd plaasgevind het nie, en word dus as geheel aangebied, op die historiese (verhalende) trant.

Vele nuwe navorsingsmoontlikhede het, deur hierdie navorsing hulle as't ware aan my opgedring. Ek hoop dat ek in die geleentheid gestel sal word om sommige daarvan te kan opvolg.

VERWYSINGSTEGNIEK.

Die Harvard-metode word gebruik vir verwysings.

BEDANKINGS.

- Professor Dieter Holm, my studieleier vir sy voortgesette aanmoediging en goeie raad.
- Dr. Karel Bakker, mede-studieleier vir sy tyd en insette.
- Die Universiteit van Pretoria vir die Nagraadse Prestasiebeurs wat aan my toegeken is en hierdie studie help moontlik maak het.
- Al my vriende vir hulle aanmoediging.
- André Burger vir tegniese hulp, waarsonder ek hierdie studie nie sou kon voltooi het nie.
- Die personeel van Minnaar en Minnaar argitekte vir bystand.
- My huisgesin, vir hulle volgehoue steun en aanmoediging, die uithou, aanhou en tallose koppies tee.

INHOUDSOPGAWE

BLADSY

VOORWOORD.....	i
VERWYSINGSTEGNIEK.....	i
BEDANKINGS.....	i
LYS VAN TABELLE.....	iv
LYS VAN FIGURE.....	v
HOOFSTUK 1	
INLEIDING EN AGTERGROND.....	1
1.1 AGTERGROND.....	1
1.2 NAVORSINGSMETODE.....	2
1.3 DIE STAND VAN KENNIS.....	3
1.4 MOTIVERING.....	4
1.5 DIE PROBLEEM EN SY VERBAND.....	5
1.5.1 Die hoofprobleem.....	5
1.5.2 Die subprobleme.....	5
1.5.3 Hipoteses.....	6
1.5.4 Beperkings.....	7
1.5.5 Definisies.....	7
1.5.6 Afkortings.....	9
1.5.7 Aannames.....	9
1.5.8 Uiteensetting van struktuur van die studie.....	10
HOOFSTUK 2	
DIE TOTSTANDKOMING VAN DIE DEPARTEMENT; 1877.....	12
2.1 INLEIDING.....	12
2.2 HISTORIESE AGTERGROND.....	12
2.2.1 Die periode voor 1877.....	12
2.2.2 Die Eerste Vryheidsoorlog.....	15
2.3 INGESTELDHEID VAN DIE BOERE.....	16
2.3.1 Houding ná anneksasie.....	16
2.4 DIE HOUDING VAN DIE BRITSE IMPERIALE REGERING.....	17
2.5 DIE VREDESONDERHANDELINGE.....	18
2.6 DIE INVLOED WAT DIE OORLOG OP DIE SAMELEWING IN EN OM PRETORIA, DIE REGERINGSETEL, GEHAD HET.....	19
2.6.1 Taal.....	19
2.6.2 Ekonomie en waardestelsels.....	20
2.7 'PUBLIEKE WERKEN' NA DIE OORLOG.....	21
2.8 SAMEVATTING.....	24
HOOFSTUK 3	
DIE Z.A.R. ERA (1877-1899).....	25
3.1 INLEIDING.....	25
3.2 SYTZE WOPKES WIERDA AANGESTEL AS 'GOUVERNEMENTS INGENIEUR EN ARCHITECT'.....	26
3.3 STRUKTURERING EN WERKWYSE VAN DIE DEPARTEMENT.....	27
3.4 OPLEIDING.....	30
3.5 BOEKE WAT DEUR WIERDA EN SY DEPARTEMENT GEBRUIK IS.....	31
3.6 SPESIFIEKE LOOPBANE BINNE DIE 'PUBLIEKE WERKEN' DEPARTEMENT.....	39
Die tekenpersoneel.....	39
Opsigters in die Departement.....	44
3.7 NUWE WERK WAT IN DIE ERA IN DIE DEPARTEMENT GEDOEN IS.....	47
3.7.1 Inleiding.....	47
3.7.2 TABEL 1: Lys van nuwe geboue, gebou Januarie 1890-Desember 1898.....	49

3.7.3 Bespreking en ontleding van sommige geboue uit hierdie tydvak.....	55
3.7.3.1 'Nieuwe Kantoorgebou' (Compol).....	56
3.7.3.2 Staatsartilleriekasern.....	58
3.7.3.3 'Officiers-en Onderofficierswoningen'.....	61
3.7.3.4 'Staats Modelschool'.....	64
3.7.3.5 'Nieuwe Staatsdrukkerij'.....	68
3.7.3.6 'Landdrost-, Post-en Telegraafkantoren', Potchefstroom.....	71
3.7.4 Samevatting.....	73
3.8 WIERDA SE DEPARTEMENT SE OOGMERKE MET BETREKKING TOT BEDRYFSINGESTELDHEID.....	73
3.9 WIERDA SE DEPARTEMENT SE OOGMERKE MET BETREKKING TOT KULTUURSTELLING.....	75
3.9.1 Karl Friedrich Schinkel en Johann Gottlieb Fichte.....	78
3.9.2 Schinkel se invloed op Sytze Wierda.....	79
3.9.3 Die Departement se gevolglike kultuurstelling.....	80
3.10 SAMEVATTING.....	85
HOOFSTUK 4	
DIE ANGLO-BOEREOORLOG (1899-1902).....	86
4.1 INLEIDING.....	86
4.2 AGTERGROND.....	86
4.3 DEPARTEMENTELE BELEID TEN OPSIGTE VAN DIE OORLOG.....	87
4.4 DIE BRITSE DEPORTASIEBELEID.....	88
4.5 DIE HOLLANDERKORPS.....	90
4.6 LOTGEVALLE VAN WERKNEMERS VAN DIE DEPARTEMENT GEDURENDE EN Ná DIE OORLOG.....	92
4.7 SAMEVATTING.....	95
HOOFSTUK 5	
DIE BRITSE ERA: TRANSVAAL COLONY.....	96
5.1 INLEIDING.....	96
5.1.1 Agtergrond.....	97
5.1.2 Die Britse Koloniasiebeleid.....	97
5.2 HERBERT BAKER SE ROL AS RAADGEWER IN VERBAND MET DIE VORMING VAN DIE PUBLIC WORKS DEPARTMENT.....	99
5.3 STRUKTURERING EN WERKWYSE VAN DIE DEPARTEMENT.....	101
5.4 OPLEIDING.....	108
5.5 BOEKE WAT DEUR DIE DEPARTEMENT GEBRUIK IS.....	110
5.6 SPESIFIEKE LOOPBANE BINNE DIE PUBLIC WORKS DEPARTMENT.....	115
Argitekte.....	115
Tekenaars.....	121
Bourekenaars.....	126
5.7 NUWE WERK WAT IN DIE ERA IN DIE DEPARTEMENT GEDOEN IS.....	129
5.7.1 Inleiding.....	129
5.7.2 Lys van nuwe geboue	
TABEL 2: 'plans prepared 1902'.....	130
TABEL 3: 'list of work 1903'.....	132
TABEL 4: 'work in hand 1903'.....	136
TABEL 5: 'annual report 1906'.....	136
5.7.3 Bespreking en ontleding van sommige geboue uit hierdie tydvak.....	140
5.7.3.1 Roodepoort poskantoor.....	140
5.7.3.2 'Type-schools': 'Troyeville school'	
'Burgher Right school'	
'Hospital Hill school'.....	141
5.7.3.3 Militêre Klubgebou.....	143
5.7.3.4 'New Lunatic Asylum', Pretoria :	

	'Administration and Female hospital blocks'.....	145
	5.7.3.5 'Transvaal University College: Arts Block'.....	148
	5.7.3.6 'Boys High School'.....	151
	5.7.4 Samevatting.....	158
5.8	DIE DEPARTEMENT SE OOGMERKE MET BETREKKING TOT BEDRYFSINGESTELDHEID.....	158
5.9	DIE DEPARTEMENT SE OOGMERKE MET BETREKKING TOT KULTUURSTELLING.....	160
5.10	SAMEVATTING.....	162
HOOFSTUK 6		
VERGELYKING VAN DIE BYDRAE VAN DIE VROEë NEDERLANDSE EN BRITSE ARGITEKTE IN TRANSVAAL SE OPENBARE ARGITEKTUUR, TOT EN MET 1910.....		
		163
6.1	INLEIDING.....	163
6.2	DIE ROL VAN DIE HOOFARGITEK IN DIE PUBLIEKE WERKEN DEPARTEMENT GESIEN TEENoor DIE ROL VAN DIE HOOFARGITEKTE IN DIE PUBLIC WORKS DEPARTMENT.....	163
6.3	DIE BEDRYFSTELSE VAN DIE TWEE DEPARTEMENTE TEENoor MEKAAR GESTEL.....	164
6.4	DIE INVLOED VAN DIE KULTUURSTELLING OP DIE DEPARTEMENTE SE WERKVERRIGTING.....	165
6.5	DIE INVLOED VAN KLASSEBEWUSSYN OP KULTUURSTELLING AS VOLKSERFENIS.....	166
6.6	'n VERGELYKING VAN HOE KULTUURSTELLING BESLAG GEGEE HET AAN VORMTAAL IN DIE TWEE DEPARTEMENTE...	167
6.7	VERGELYKING VAN MATERIAALGEBRUIK AS DEEL VAN DIE KULTUURSTELLING VAN ELKE DEPARTEMENT.....	171
6.8	DIE WERKSOMGEWING WAT BINNE DIE TWEE DEPARTEMENTE GESKEP IS.....	174
6.9	SAMEVATTING.....	176
	HOOFsamevatting	176
	GEVOLGTREKKING	177
	AANBEVELINGS VIR VERDERE STUDIE	178
	BRONNELYS	179
	EKSERP	189
	'ABSTRACT'	190
	BYLAAG A.	
	BYLAAG B.	

LYS VAN TABELLE

TABEL	BESKRYWING	BLADSY
1	Lys van nuwe geboue gebou Januarie 1890-Desember 1898...	49
2	'Plans prepared : January 1st-December 31st 1902'.....	130
3	'List of Work :30th June 1903'.....	132
4	'Work in Hand'.....	136
5	'Annual Report for the year ended 30th June 1906'.....	136

LYS VAN FIGURE

FIG.	BESKRYWING	BLADSY
2.1	Kerkplein tydens Nagmaalsviering, 1870	13
2.2	Die eerste Staatsgebou.	14
2.3	Anneksasie van Pretoria	15
2.4	Pretoria middedorp, 1877-1897	20
2.5	Ou Presidensie, Bloemfontein (1886)	21
2.6	Paul Kruger se huis in Kerkstraat, Pretoria	21
3.1	Sytze Wierda	26
3.2	Wierda en sy kantoorpersoneel	29
3.3	Domhotel, Keulen	32
3.4	Fonteyne, smewerk	33
3.4a	Roosters uit <i>La Ferronnerie Francaise</i> .	33
3.5	Voorblad: <i>Architectur der Niederlande</i>	34
3.6	Basier Brandversekeringshoofkantoor	34
3.7	Torings uit <i>Thurmbuch</i>	35
3.8	Torings uit <i>Thurmbuch</i>	35
3.9	Torings uit die Republikeinse tyd	36
3.10	Kerkgebou, Wijnjeterp	37
3.11	Drachten, negentiende eeu	37
3.12	Die 'Jongeheeren Instituut Eikenhorst te Baarn'	38
3.13	Kerkgebou te Baarn	38
3.14	Kerkgebou te Zaandam	38
3.15	Rissikstraat Poskantoor	46
3.16	Stadshuis, Dresden	47
3.17	Paleis van Justisie, Keulen	48
3.18	'Nieuwe Kantoorgebou': planne	56
3.19	'Nieuwe Kantoorgebou, Doorsnede'	57
3.20	'Zijgevel, Nieuwe Kantoorgebou'	57
3.21	'Nieuwe Kantoorgebou', foto, 1906	58
3.22	'Voorgevel, Nieuwe Kantoorgebou'	58
3.23	Staatsartilleriekasene, foto 1906	59
3.24	'Artilleriekamp Kaserne': plan en vooraansig	60
3.25	Huis vir Korpskommandant	61
3.26	Sandsteen- en houtdetailering	61
3.27	'Commandant' se huis: sketsplan	62
3.28	'Kapitein' se huis: sketsplan	62
3.29	'Luitenant' se huis: sketsplan	63
3.30	Sketsplan vir 'en bloc' onderoffisiershuise	63
3.31	Staatsmodelskool, oorspronklike sketsplan	65
3.32	Staatsmodelskool, vooraansig	65
3.33	Staatsmodelskool, sy-aansig	66
3.34	Staatsmodelskool, snitte	67
3.35	Smee-yster sierrooster, voordeur: Staatsmodelskool	67
3.36	Staatsmodelskool, foto 1896	67
3.37	Staatsdrukkery, sketsplan	68
3.38	Die Staatsdrukkery vandag	69
3.39	Staatsdrukkery, binnehof	70
3.40	Vuurherd, Staatsdrukkery	70
3.41	Potchefstroom 'Landdrost-, Post- en Telegraafkantoren'	71
3.42	Luitingh se werkstekeninge	72
3.43	Snit: Potchefstroom 'Landdrostkantoren'	72
3.43a	Tipiese dakvorms en ventilators	74
3.44	Braamfontein- en Jeppestown poskantore	76
3.45	Paleis van Justisie	77
3.46	'Allgemeine Bauschule', Schinkel	79

FIG	BESKRYWING	BLADSY
3.47	'Reichstag'-gebou, Berlyn	82
3.48	Die Ou Raadsaal	82
3.49	Wierda se Beursgebou-ontwerp vir Amsterdam	83
3.50	Tipiese filiale	83
3.51	Verteenwoordigende en nutsgeboue	84
3.52	Z.A.R. toringspitse	85
3.53	Tipiese vensters	85
4.1	Lord Roberts	88
4.2	Lede van die Hollanderkorps	91
4.3	Skanskopfort	94
4.4	Klapperkopfort	95
5.1	Lord Alfred Milner	97
5.2	Klerksdorp skool	103
5.3	'Rice'-blokhuis	104
5.4	Ingang na Pretoria Dieretuin	106
5.5	Twee bladsye uit ' <i>Practical notes for Architectural Draftsmen</i> '	111
5.6	Ebbetts: ' <i>Wrought Ironwork</i> '	112
5.7	Twee bladsye uit ' <i>W.O. Pattern Book No. 2</i> '	114
5.8	Z.A.R. Staatsmuseum	129
5.9	Rissikstraat poskantoor	131
5.10	Roodepoort poskantoor	140
5.11	Troyeville skool	142
5.12	Mayfair skool	142
5.13	'Burgher Right School', Pretoria	142
5.14	'Hospital Hill School', Johannesburg	143
5.15	Militêre Klubgebou	144
5.16	Uitlegplan: 'New Lunatic Asylum'	145
5.17	'Derbyshire Royal Infirmary', U.K.	146
5.18	'University Hospital, Halle, Germany'	146
5.19	Volskaalse deurdetails	146
5.20	Plan: eerste vloer	146
5.21	'Half-inch detail of recreation hall'	146
5.22	'Administration and female hospital blocks'	147
5.23	'Transvaal University College : Arts Block'	149
5.24	'Arts Block': Detail dakkonstruksie	150
5.25	Detailsnit uit Belcher	150
5.26	'Science Block'	150
5.27	'Arts Block': Detail binnebeplanning	150
5.28	'Arts Block': Detail binnebeplanning	151
5.29	Oorspronklike terreinplan	152
5.30	'Boys High' vandag	153
5.31	Hoofgebou: grondvloerplan	154
5.32	Hoofgebou: eerste vloer plan	154
5.33	Die binnehowe	155
5.34	Foto van die oostekant in oorspronklike skoolsaal	155
5.35	Oostelike gewel van suidevleuel	155
5.36	'Rissik House'	156
5.37	Plan: oorspronklike koshuise	157
5.38	'House Type B'	159
5.39	'House Type F'	159
5.40	'Government House', Pretoria	162
6.1	Terreinuitleg: Artillerieterrein	168
6.2	Stadskaart, Pretoria	169
6.3	Staatsmodelskool, foto 1906	172
6.4	Ingang: 'Transvaal Central Prison'	173